

normalization and harmonization of onomastic terms are outlined. The main tendencies to the coining of terms in the sphere of onomastics are defined, Eastern and Western. The former makes use of specific terms, coined for all classes of proper names, while the latter deals with descriptive terms that are self-explanatory. The means of combination of two leading tendencies are suggested: at least two levels of term specification should be introduced. These levels are to be based on hyper-hyponymic relations, the higher level of specification embracing more general terms, the lower one – hyponymic terms of a more specific character.

Key words: term, terminological system, onym, Ukrainian onomastic terminology.

УДК 811.161.2'373.2:82-92

Г. Ю. Касим,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
kasim.family@gmail.com

Е. Е. Мінкевич,

ст. викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

ЕКСПЛІЦИТНІ ІНДИКАТОРИ ДЕОНІМІЗАЦІЇ ПРОПРІАЛЬНИХ НАЗВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті на матеріалі випадків ситуативного (на рівні мовлення) переходу власних назв до апелятивів розглянуто експліцитні засоби, що сигналізують про деонімізацію: плюралізацію вихідної пропріальної назви, написання з малої літери, використання диференціальних означень (які відрізняють семантично трансформоване слово від власної назви – прототипа) та означень-ідентифікаторів (які вводять семантично трансформоване слово до класу подібних явищ), використання лапок, злиття слів, контамінації назв та сполучення цих засобів. Актуальність дослідження пов'язана з активністю процесів семантичних змін власних назв в сучасних українських публіцистичних текстах. Встановлено, які зовнішні прояви супроводжують семантичну

трансформацію онімів; виявлено частотність цих експліцитних рис та домінування деяких із них; досліджено, які формальні ознаки можуть одночасно використовуватися при ситуативній апелятивізації певної пропріальної назви.

Ключові слова: ономастика, онім, деонімізація, семантичний розвиток слова.

Понад три десятки років тому Ю. О. Карпенко виділив та описав характерні риси власних назв [2], зокрема такі, як їх підвищена предметність, підвищена екстралінгвістичність [2, с. 4], кількісне переважання онімів над апелятивами [2, с. 5–7], підвищена деетимологізація певних розрядів власних назв [2, с. 9–10], безеквівалентність [2, с. 10–11]. Через чверть століття М. М. Торчинський, ґрунтуючись у т. ч. й на дослідженнях О. Ю. Карпенка, розширює цей перелік, виділяючи вісімнадцять визначальних рис власних назв [5, с. 9–10]. При цьому список М. М. Торчинського неоднорідний. Він містить і універсальні (безперечні) ознаки пропріативів (наприклад, „індивідуальність пропріативів” та „ідентифікацію онімами одиничних об’єктів або їх сукупностей як єдиного цілого”), і факультативні ознаки, властиві певній частині як онімів, так і апелятивів. До останніх, на нашу думку, належать у переліку М. М. Торчинського „тісний зв’язок з іменованими об’єктами та з екстралінгвальними (особливо географічними й історичними) факторами назвотворчого процесу”, „різноплановість денотатів власних назв і залежність структури онімного простору певної мови насамперед від способу життя, традицій, вірувань та інших особливостей культури народу – носія мови”, „виконання онімними одиницями передусім двох функцій: номінативної (з метою диференціації однотипних денотатів) та інформаційної (з метою передачі різнопланових відомостей про об’єкт номінації)”. Інші ознаки онімів, що декларуються дослідником як характерні саме для пропріальних назв, насправді є властивостями лексеми як мовної одиниці: „соціальна зумовленість і суспільна закріпленість онімотворення” (і соціальна зумовленість, і суспільна закріпленість притаманні будь-якій узуальній лексемі), „утворення пропріативів за наявності потреби в номінації певних об’єктів” (номінаційна потреба є, очевидно, головним стимулом виникнення не лише оніма, а й апелятива), „довільність форми онімів” (маємо пам’ятати про довільність мовного знака як такого). Така ознака пропріальних назв, як „функціональна обмеженість пропріативів, нездатність самостійно утворювати тексти

з повноцінним комунікативним змістом”, є наслідком іншої їх властивості – „функціонування в ролі власних назв іменників або мовних одиниць, ужитих у їхньому значенні (одиничних лексем, словосполук або речень)”. А „опосередкований зв’язок пропріальних одиниць із поняттями” та „енциклопедичність семантики власних назв” – наслідки „ідентифікації онімами одиничних об’єктів”.

Втім, так чи інакше, виокремлення базових функцій пропріальної назви та комплексне їх використання можуть сприяти перевірці приналежності слова до розряду апелятивів чи онома. Проте доцільно проаналізувати зовнішні прояви, сигнали апелятивізації (деонімізації) власних назв у мовленні. Процеси апелятивізації власних назв як прояв постійної динаміки семантики слова у мові й мовленні супроводжуються змінами плану вираження мовної одиниці та її синтагматичних звязків: адже при зміні функції мовного знака змінюються і його властивості.

Проте семантичний розвиток власної назви не обов’язково наближує її до апелятива: адже досить продуктивним процесом у мові є трансонімізація – перехід оніма з одного класу до іншого. Див. [4, с. 512]. Наприклад, метонімію „топонім” > „антропонім” спостерігаємо у такому контексті: *За невеликий бакшиш і різні обіцянки Кремля Межигір’ю все можна. Нині Росії йдеться про будівництво танкерів-газовозів і нафтових платформ для освоєння арктичного шельфу. Межигір’ю було обіцяно, що суднобудівні замовлення на суму 4 млрд дол. надійдуть на південноукраїнські верфі в Миколаєві й Херсоні <...> [7, 24 січня 2014]. Межигір’я вжито в метонімічному значенні „Янукович”. Або перехід топонімів у хрононіми, що відбувся знову ж таки на основі метонімії та експлікувався за допомогою числівника-хронологізатора: *Кремлю зараз не потрібне перетворення Сочі-2014 в Москву-1980. Тоді, як відомо, західні країни відмовилися від участі в Олімпіаді, протестуючи таким чином проти інтервенції СРСР в Афганістан [11, 3 лютого 2014].* Відповідно йдеться про зимову олімпіаду в Сочі 2014 року та літню олімпіаду в Москві 1980 р.*

Однак метою нашого дослідження є аналіз близько 200 (189) уживань 120 власних назв, представлених у текстах українських електронних ЗМІ (з листопада 2013 до листопада 2014 р.) у функції апелятивів чи, в усякому разі, з наближенням до них. Ці назви зазнали апелятивізації на рівні мовлення або – значно рідше – на рівні мови. Завданнями було: 1) встановити, які зовнішні прояви супроводжують

семантичну трансформацію онімів, а сааме їхню ситуативну апелятивізацію; 2) виявити частотність цих експліцитних рис та 3) дослідити, які формальні ознаки можуть одночасно використовуватися при ситуативній апелятивізації певної пропріальної назви.

Найчастіше використовуються такі формальні індикатори апелятивізації оніма, як написання з малої літери (130 уживань, або 68, 78 %) та плюралізація (124 уживання, або 65, 61 %). Обидва ці найчастотніші показники деонімізації можуть використовуватися одночасно – у проаналізованому матеріалі майже третина (34, 92 %) таких уживань. Наприклад, сполучення плюралізації та написання з малої літери виступають сигналами семантичних зрушень *Межигір'я* „масток В. Януковича” > *межигір'я* „розкішні мастки інших можновладців”: <...> *більші й менші межигір'я, і небажання втікати туди, де ваша нерухомість і ваші рахунки* [8]. Ці самі засоби є показниками вживання слова у метафоричному значенні. Антропонім *Нобель / Сорос* > „багата людина, що жертвує кошти на розвиток культури”: *Та й зірки в наших краях взятися нобелям чи соросам? Традиції немає* [7, 23 жовтня 2014]. Антропонім *Рокфеллер* > „дуже багата людина”: *Новоявлених рокфеллерів не цікавлять умови життя простих громадян* [11, 26 листопада 2013]. Ці прийоми апелятивізації можуть і не супроводжуватися актуалізацією певної ознаки вихідного оніма, а нести семантику „такі, як N (зневажливе)”. Як-от: *Нащадки упівців навіть це готові були стерпіти. Вони продукували європейські цінності, патріотичні тренди – а східняки продукували добкіних, кернесів, колесніченків тощо* [7, 11 квітня 2014].

Оскільки написання з малої літери та / чи плюралізація представлені у двох третинах випадків апелятивізації онімів, то не випадково дослідники ономастичної лексики звертали увагу передусім на ці найчастотніші показники деонімізації власних назв: форму множини, якої набував апелятивований онім, та втрату ним характерної графічної ознаки власних назв – написання з великої літери. Однак, як свідчить реальний мовленнєвий матеріал, експліцитними показниками апелятивізації можуть бути й інші речі – означення-ідентифікатори, що зараховують іменовані об'єкти до певного класу однорідних явищ; означення-диференціатори, які, навпаки, наголошують на відмінності семантично трансформованого оніма від оніма-прототипу; лапки; інші модифікації форми, як-от контамінація назв чи їх злиття.

Характерно, що використання лише одного формального засобу деонімізації зустрічається не часто. Так, плюралізація, не супроводжувана написанням з малої літери чи іншими сигналами деонімізації, представлена лише у 5 випадках (2, 66 %): „*При всій нашій ненависті до Януковича наша мета – не отримати його голову на тарілці, а отримати країну, в якій Януковичі, Азарови і тітушки неможливі*”, – наголошують підписанти [11, 6 грудня 2013]; *Минуло кілька днів переполоху сапранів режиму. І ми бачимо, як вони повертаються. Гени з Допами. Всякі там Колісниченки* [11, 20 лютого 2014].

Мала літера як єдиний показник деонімізації представлена тільки в 6 випадках (3, 17 %), причому використана в такій ситуації або стосовно прецедентних назв, або ж стосовно назв, що зазнали деонімізації на рівні мови чи впритул наблизилися до такої деонімізації. Завдяки актуалізації базової ознаки об'єкта, іменованого вихідним прецедентним онімом, відбувається метафоризація й контекстуальна апелювативізація власної назви: *Вибори – особливий час, коли навіть недовірливим хочеться з легкістю обманутися. Хочеться побачити в черговому сусаніні – шуканого мейсея. Хочеться жаданого харона, який виводить тебе з царства мертвих надій у царство живих ідей* [7, 23 жовтня 2014]. Як це часто трапляється в експресивно насичених текстах, у цьому випадку автор прагне використовувати повторення певного прийому для надання меседжу особливої виразності, що обернулося не зовсім вдалим використанням міфонуіма *Харон / харон* (автор спробував нейтралізувати таке використання, переосмисливши функцію третьої деонімізованої назви: його *Харон / харон* – не перевізник у царство мертвих, а *виводить <...> з царства мертвих надій у царство живих ідей*).

Інші випадки вживання малої літери як єдиного індикатора деонімізації стосуються назв, що апелювативізувалися вже на рівні мови: *клондайк, олімп, тітушко / тітушка*. За орфографічними приписами сучасної української мови з великої літери пишеться назва річки й золотоносного району Канади *Клондайк* [1, с. 64], так само з великої літери рекомендовано написання назв „переосмислених географічних об'єктів”, як-от *Версаль* у значенні „Версальський мир”, *Канни* у значенні „оточення та розгром” тощо [1, с. 188]. Написання слова з малої літери (*клондайк*) свідчить про сприйняття його мовцями як апелюватива: *Абсолютно непрозора система управління фінансовими та матеріальними ресурсами. Це справжній клондайк, якщо безпринципно діяти за принципом „дозволено все, що не заборонено”* [7, 29 серпня 2014].

У написаннях *Олімп* / *олімп* мала буква є сигналом апелювання на рівні мови. Наявні орфографічні рекомендації – „Олімп (гора; у міфології)” та „олімп (загальна назва)” [1, с. 102] – не відповідають рекомендованим написанням назв „переописаних географічних об’єктів” (пор. *Клондайк*), проте свідчать про апелювання до *олімп* „вершина (суспільства чи якоїсь його частини)” на рівні мови. *Гадаю, через два-три десятиліття, і, тим більше, – століття, інтелектуальний та культурний олімп нашого часу матиме трохи інакший вигляд* [7, 8 листопада 2013]. Неодноразово відзначена не лише журналістами, а й лінгвістами апелювання до *олімп* прізвища *Тітушко* представлена у нашому матеріалі переважно вживанням слова у формі множини при написанні з малої літери: *Крім того, якийце сигнал іншим тітушкам? Побий журналіста – стань телезірною??* [9, 19 листопада 2013]; *На вулиці столиці вийшли десятки тисяч людей – зауважте, не проплачених паяців, як дешеві урки-тітушки, а – винятково керованих громадянськими мотивами* [11, 25 листопада 2013]; *Ось, наприклад, тітушки – суто сучасний український феномен. <...> Хто допоможе внутрішнім військам троцяти барикади опозиції? Звісно, „молодики характерної зовнішності”! Як усіх справжніх героїв, тітушків вирізняє неабияка скромність* [10, 12 грудня 2013]. На цьому фоні особливої експресивності завдяки своїй незвичності набуває форма однини: *То чом же владі не віддати належне солдатам контрреволюції і не поставити на постамент на Бессарабській площі скульптуру такого собі пересічного молодика у спортивному костюмі з написом на п’єдесталі: „Невідомому тітушку. Від в’язничної влади”?* [10, 12 грудня 2013].

Найчастотнішим індикатором деонімізації, що може вживатися без супроводження іншими формальними сигналами втрати (чи „розмивання”) пропріальності, є означення-диференціатор. Диференціатор є вказівкою на метафоричне вживання оніма і наголошує на нетотожності джерела й мішені метафори, див. [3, с. 142–145]. Означення-диференціатор як єдиний показник зрушення семантики слова в бік апелювання до *олімп* представлено у 26 випадках (13, 75 %), а в сполученнях з іншими засобами (лапки; множина + мала літера + лапки – див. *табл. 2*) – у 13 (21, 69 %). У ролі означення-диференціатора представлені *український, другий, новий, наш* та ін., що сигналізують про метафоричну зміну значення порівняно з онімом-прототипом.

Диференціатори типу *український* стають яскравим сигналом метафоричного використання оніма: *Дехто з критиків називає вас „українським Маркесом”, як ставитеся до таких компліментарних характеристик?* [7, 10 жовтня 2014]. Лапки тут є індикатором цитатності вислову, а не деонімізації слова. Пор. ще: *Цей вибуховий потенціал величезний, як айсберг <...>. Український „Титанік” іде на нього повним ходом, блискаючи новенькими європейськими ходовими вогнями. Президент тримає інтригу краще за Голівуд і показує виборцям, як швидко й спритно крутить штурвал* [7, 10 жовтня 2014]. Семантичний розвиток порейоніма „Титанік” – „певне судно” > „катастрофа, що спіткала це судно” > „жахлива катастрофа” > „реальна загроза катастрофи” зробив актуальним метафоричне використання цієї прецедентної назви протягом останнього року. Контекстуальні диференціатори її можуть бути й іншими: *Необхідність повернення до парламентської республіки захоплює все більшу кількість пасажирів владного Титаніка* [11, 31 січня 2014]; *На тих депутатів, які б хотіли втекти з „Титаніка” Януковича, зараз діють дві сили* [11, 9 лютого 2014].

Контекстуальні диференціатори з сенсом „український”, використовуючись як сигнали метафоричного вживання, можуть мати й інші форми: *Єнакіївський Саул не став українсько-європейським Павлом, різдвяна казочка про дивовижне перетворення закінчилася. Янукович пішов битим шляхом на прощу до Кремля* [10, 20 листопада 2013]; *На словах, особливо у Сенаті США чи перед телекамерами, Петро Порошенко виступає мало не українською інкарнацією Шарля де Голля, батька нації, готового покласти життя на оltар перемоги* [10, 25 вересня 2014]; *В П’ємонті України переважають два погляди на те, як робити революції* [11, 25 листопада 2013].

Диференціатор *другий* так само є продуктивним: *„Ми їдемо в Київ не на дискотеку, як було на помаранчевому майдані, і не на єврокарнавал, ми їдемо на другі Крути!”*, – продовжував нардеп, і публіка вже одностайно аплодувала і схвально вигукувала [11, 25 листопада 2013]. У цьому випадку розвиток семантики, як це типowo для топонімів, іде через метонімію „місце” > „подія” (Крути „залізнична станція Крути під селищем Крути” > „бій 16 (29) січня 1918 року на залізничній станції Крути між 4-тисячною армією М. Муравйова та загоном проукраїнськи налаштованої київської молоді у 400 чоловік, більшість яких загинули в бою, а взяті в полон замучені більшовика-

ми”) до метафори („жертвний бій за Україну”). У випадку <...> *то Росія саме тепер стає на цей досить небезпечний шлях. Небезпечний і тому, що другого Нюрнбергу над комунізмом поки що не було* [11, 22 жовтня 2014] диференційне означення *другий* виступає як сигнал семантичних зрушень у мові (метонімія *Нюрнберг* „місто в Німеччині” > „міжнародний судовий процес над колишніми керівниками гітлерівської Німеччини (1945)”) та мовленні („міжнародний судовий процес над злочинами політичного характеру”). Пор. ще: *Років з десять тому один відомий український дипломат з гіркотою сказав мені: „Європа всерйоз зверне на нас увагу лише тоді, коли тут трапиться друга Югославія...”* [7, 31 січня 2014]. Розвиток значення топоніма відбувався спочатку метонімічним шляхом: від *Югославія* „країна на Балканському півострові” до „події в цій країні у 90-ті рр. XX ст. – військові конфлікти як прояв дезінтеграційних процесів в державі, що завершилися утворенням нових незалежних держав”, а далі шляхом метафори: „події, подібні до того, що відбувалося в Югославіі”.

Використання не порядкового, а кількісного числівника зустрічається рідше: *Всі ці „закони” прийнято в порушення регламенту, в чому і зазнався „підрахуй-2” пан Олійник* [9, 27 січня 2014]. Диференціатор *другий* може супроводжуватися й уживанням іншого розрізняльського означення: *Річ у тім, що неподалік стічної труби, десь метрів за 380, морськими водами омивається і берег Українського дитячого центру „Молода гвардія”, нашого другого „Артеку”, тепер вже єдиного* [7, 19 вересня 2014]. Вживання лапок тут не є ще одним індикатором деонімізації, а зумовлене правилами написання ергоніма-прототипу – дитячого табору „Артек” у Криму. Втім, диференціатор *наш* цілком здатен виконувати свою функцію і самостійно: *„Наші Крути тут”, – написано балоном на стіні неподалік. Ситуація на Грушевського й справді все більше нагадує бій під Крутами – бій, який не мав вирішального значення у перебігу військових дій, але набув сакрального значення завдяки героїзму української молоді...* [7, 24 січня 2014]. Диференційне означення що сигналізує про зміну значення порівняно з онімом-прототипом: від метонімії „героїчна загибель української молоді під Крутами” до метафори „боротьба з діючим режимом Януковича”.

Може вживатися і диференціатор *свій*: *Незалежність від президента – учорашнього, нинішнього й завтрашнього зі своїми пукши-ними, портновими та їхніми наступниками* [11, 17 червня 2014];

Однак складність ситуації для України полягає в тому, що Владімір Путін прекрасно вміє „працювати” з таким типом людей, бо своїм „порошенкам” ставленик кагебістського клану вказав на їхнє скромне місце ще до середини 2000-х, а нещодавно нагадав арештом мільярдера Євтушенкова [10, 25 вересня 2014]. Тут „порошенки” – „олігархи, багатії”, а засобами деонімізації виступають плюралізація, мала літера, диференційне означення *свій* та лапки, що сигналізують про зміну значення. Частотним є й диференціатор *новий*: *Відомий український журналіст та телеведучий Віталій Портніков залишив Україну. <...> За його словами, зі своїх російських джерел він отримав інформацію про те, що його планують зробити „новим Георгієм Гонгадзе”* [11, 21 січня 2014]. Лапки знову ж такі є сигналом цитатності, а не деонімізації. Пор. ще: *Ну, а поява на туристичній мапі Європи такого значущого „культурного кварталу”, який об’єднав би „Мистецький Арсенал” як найбільший музейний комплекс Східної Європи та колиску православ’я на слов’янських землях – Києво-Печерську лавру, може зробити Україну ноюю туристичною Меккою* [7, 5 липня 2013]; чи заголовок *У пошуках нового Черчилля* [10, 5 вересня 2014].

Диференціатор *новий* може супроводжуватися й низкою інших індикаторів деонімізації, зокрема плюралізацією та написанням з малої літери: *Так само аморальною є відсутність адекватної реакції на брутальний зовнішній тиск, який чиниться на нашу державу. Нам не потрібні нові чемберлени!* [9, 27 січня 2014]; *Це вже злочин – не слухати Захід заради Сходу, який постійно плодитиме нових януковичів, більших і менших* [7, 11 квітня 2014]. Або плюралізацією, написанням з малої літери та лапками, які є сигналом вживання слова в нестандартному значенні, а отже, метафоризації оніма-прототипу: *Такий сценарій вигідний Росії, зацікавленій у поширенні силового протистояння на регіони України. Якщо так триватиме далі, на кордоні Європейського Союзу можуть виникнути нові контрольовані Росією „білорусі” та „придністров’я”* [11, 24 січня 2014]. Диференціатор *новий*, що супроводжується лише плюралізацією: *Також організатори спільно з музейними фахівцями обіцяють запровадження європейських норм зберігання та реєстрації пам’яток національного значення, „інакше наша спадщина знову опиниться у нових Межигір’ях”* [11, 10 липня 2014].

Диференціаторами можуть виступати й синоніми прикметника *новий* – *новітній, сучасний*: *А коли в Києві збунтувалися проти ордин-*

ського намісника – як колись у якомусь Новгороді, – послав „приборкувачів”, новітніх олександрів невських, „православних героїв”, які вбивають одновірців в ім'я торжества Орди [7, 15 листопада 2014]; Росіяни, які ще учора з пивом в руках перед телевизором, де показували беззбройну анексію Криму, відчували себе сучасними наполеонами чи олександрями македонськими, почали усвідомлювати реальність подій [11, 4 вересня 2014]. Множина та мала літера тут є головними індикаторами сигнали вживання слова у метафоричному значенні – „видатний полководець”, проте й диференційні означення є функціонально задіяними.

Взагалі диференціатори можуть бути досить різноманітними. Використовується у такій функції продуктивний у мові ініціальний компонент міні-. <...> спочатку пікетували резиденцію Ріната Ахметова, а потім заявили про намір відвідати сімейне котеджне селище Януковичів, своєрідне міні-Межигір'я на околиці Донецька [11, 24 січня 2014]; Вони навіть живуть спільно в своєму міні-Межигір'ї – на території площею в 17 гектарів поблизу села Рудики під Києвом, яке взяли під посилену охорону Беркуту після кількох пікетів активістів Майдану [11, 25 січня 201]. Разом з ним може використовуватися й мала літера: Складається враження, що в університеті працював міні-янукович, який облаштував собі міні-межигір'я [7, 11 квітня 2014]. В ролі диференціатора представлений і прикметник маленький: Бо в країні, де вона коштувала більше сотні людських життів, сотні поранених, де тільки зараз є справжня Незалежність не може бути більше маленьких януковичів [11, 25 лютого 2014].

Типовим диференціатором може бути відтопонімний прикметник: Можна ще згадати генерала Аріеля Шарона, ізраїльського Бонапарта, який під час війни Судного дня, в 1973 році, коли ЦАГАЛ зазнав тяжких невдач на Суецькому каналі, прорвався на західний берег і, перебуваючи зі своїми танками на відстані одного кидка від Каїра, поставив Єгипет на межу воєнної катастрофи, унаслідок чого ця держава за посередництва СРСР негайно зажадала миру [10, 14 листопада 2014]. Відтопонімний прикметник-диференціатор може сполучатися з лапками, які сигналізують про семантичне зрушення у пропріальній лексемі: Віктор Антюфеев, призначений терористами „віце-прем'єром з безпеки” в ДНР, – „придністровський Берія”, екс-міністр держбезпеки Придністровської Молдавської Республіки [11, 13 липня 2014]; Отже, досить приїхати до середмістя і встати обличчям

до „харківського Біг-Бену” – височезної дзвіниці Успенського собору [11, 8 червня 2012]; заголовок ПІСЛЯ „**КРИМСЬКИХ СУДЕТ**” [7, 11 квітня 2014]. Розвиток семантики тут іде через метонімію (Судети „гори у Південно-Західній Польщі і Північній Чехії” > „окупація в 1938 р. збройними силами Третього Рейху згідно з Мюнхенською угодою частини території Чехословаччини, Судет, де проживало переважно німецьке населення”) до метафори („окупація Росією у 2014 р. частини України – Криму”). Пор. ще: *Олена Хохлаткіна – народна артистка України, провідна актриса Донецького Національного українського музично-драматичного театру, лауреат численних фестивалів. Для мене вона як „донецька Чурикова”, бо володіє словом гострохарактерності й ліризму у своїх сценічних роботах (а це завжди рідкісне поєднання)* [7, 14 листопада 2014].

Диференціатором може бути індикатор у вигляді топоніма як сигналу вживання слова в метафоричному значенні: *Понад те, „позолочений вік” на Донбасі тривав навіть довше, ніж у Сполучених Штатах, аж до самої революції 1917 року. І далі, до Другої світової, під час масової індустріалізації в СРСР, коли там знаходили прихисток багато „старих кадрів” і „зайвих людей”. Фактично понад півстоліття цей регіон був такою собі **Америку** в Російській імперії, **Новим світом** для всієї Східної Європи* [10, 5 вересня 2014].

Менш помітними показниками апелятивізації оніма є інші означення. Наприклад: *Дуже скоро, схоже, відступати обом буде нікуди. Відступ означатиме стратегічну поразку. Порошенко й Путін зійшлися в політичному **Сталінграді*** [11, 4 вересня 2014]. Схема семантичного розвитку: топонім > подія (метонімія) > інша схожа подія (метафора). Тобто *Сталінград* „місто” > „Сталінградська битва” > контекстуальне значення „запекла боротьба”, що виникло на рівні індивідуального мовлення. Воно експлікується за допомогою означення (в *політичному **Сталінграді***). Якщо захоплення ОДА іменується *взяттям владної „Бастилії”*, то контекстуальним сигналом зіставлення одного об’єкта (ОДА) з іншим (Бастилія) є уточнення *владної*, яке диференціює іменованій об’єкт і прототип: *Тому взяття владної „Бастилії”, що в телесюжетах та фото вже обійшло всі канали світу, тривало не більше 10 хвилин* [10, 28 січня 2014]. А лапки є сигналом зміни значення слова у тексті порівняно з онімом-прототипом: захоплена повсталим народом 14 липня 1789 р. Бастилія була паризькою тюрмою для політичних в’язнів.

Досить продуктивними засобами апелятивізації оніма є означення-ідентифікатори, що зараховують іменовані об'єкти до певного класу однорідних явищ, наголошуючи тим самим на перетворенні власної назви на загальну. Такими ідентифікаторами найчастіше виступають вказівні, означальні та інші займенники чи інші ідентифікуючі конструкції (*всілякі, різні, різного роду, типу, а ля*). Як правило, ці ідентифікатори супроводжуються плуралізацією та / або вживанням малої літери чи іншими показниками деонімізації пропріальної назви. Ідентифікатори представлені у нашому матеріалі у 43 випадках (22, 75 %), але тільки в одному випадку ідентифікатор не супроводжується іншим засобом деонімізації: *Але ж не можна ж всерйоз вважати, що відсутність досі швидкого розстрілу і розмазування останків людей по всьому Хрещатику в стилі а-ля Тяньаньмень – виключно результат хоробрості „Правого сектору”* [7, 31 січня 2014]. Ідентифікатор та плуралізація використані у випадку: *Пострадянський політичний простір густо засмічений диктаторськими потворами. Лише Путін чого вартий. Кривавий карлик сам не вгамується. А там ще миготять різні Лукашенки й Назарбаєви, Карімови та Алієви, не кажучи вже про невлучимого Рахмона* [10, 24 жовтня 2014]. Ідентифікатор та написання з малої літери, що сигналізують про зміну значення: *Ще вчора шанувався прогноза на „лексусі”, з „подружкою” модельної зовнішності, з трьома квартирами й хатинкою а-ляпшонка* [7, 23 жовтня 2014]; *Петро Порошенко <...>, судячи з усміхненого колективного табачника на його банкеті, <...> не думає про хірургічну операцію* [7, 20 червня 2014]; *Чи не матимемо на чолі держави чергового януковича з прізвищем чергового турчинова?* [10, 27 лютого 2014].

Але найчастіше означення-ідентифікатор використовується в сполученні з плуралізацією та малою літерою: *Державні злочинці, які відкрито закликали до насилля, вбивств, порушення законодавства – всі ці царьови, добкіни, кернеси, жиліни, захарченки та інші – мають нести повну і беззаперечну відповідальність по закону* [11, 20 лютого 2014]; *При цьому всі одіозні фігури, всякі захарченки, табачники, і інші, типу політики, мають бути замінені* [11, 4 лютого 2014]; *Є одна проста річ, яку ніколи не зрозуміють всякі пуніни всіх часів і цивілізацій. Вони, ці пуніни, за своєю суттю – ніхто, просто баласт і гальмо* [7, 27 січня 2014]; *Дійшло до того, що залишилися самі тільки Ленін та Сталін плюс сталінські учні – всілякі молотови, кагановичі, хрущови та маленкови* [10, 7 листопада 2013].

Ідентифікатор, множина та мала літера можуть актуалізувати важливу ознаку оніма-прототипу, надаючи ситуативно апелюватизованим словам відповідного метафоричного значення: *Всі ці нерони, калігули, гітлери, сталіни – несть числа цим марнославцям* [11, 2 березня 2014] – „тиран”; *Брейтвейт певним чином – колега Суворова, хоча й „під дипломатичним прикриттям”, а з 1988 по 1992 рік навіть посол Британії у Москві, тож над фактажем цієї книжки трудилися всі джеймси бонди, законспіровані на радянській території* [10, 10 листопада 2013] – „розвідник”. Пор. ще розлогий контекст, у якому ідеоніми (назви спектаклів) апелюватизуються, набуваючи значення „традиційно шаблонні, художньо нецікаві спектаклі”: *Але перше, що вони мені заявили: „Ми – найкращий театр у Європі! Ми ходили в цей театр, дивилися „Буратіно”, й наші діти сюди ходять, дивляться „Буратіно”. Кажу: „А вам не здається, що за ці 20–30 років щось змінилося у світі?” <...> Потрібно було б працювати. Не мілко бігати по ялинках, „позичати” костюми з театру, їздити на напівкомерційні гастролі в Європу й цілодобово ставити лускунчиків перед Новим роком. <...> Але мені страшно, що молоді люди в цій країні, нове покоління, яке має формувати порядок денний, залишається тут сам на сам із цими „буратінами” й новорічними ”лускунчиками”* [7, 7 листопада 2014].

Втім, ідентифікатор, множина та мала літера можуть і не супроводжуватися актуалізацією певної ознаки оніма-прототипу, а нести семантику „такі, як N (зневажливе)”: *Про цю ж таки недалекоглядність різного роду азарових я вже й не кажу...* [9, 13 грудня 2013]; *І федералізація України, про яку зараз так затято почали говорити різного роду колесніченки, тільки ускладнить ситуацію* [11, 3 лютого 2014]; *Один із рабів із партії регіонів зі знаковим прізвищем Смітюх звернувся від імені Антимайдану до Путіна, аби він „допоміг” зараз Україні. Маємо ядучу суміш московського шовінізму типу царьових і хохлацьке лакейство типу смітюхів* [11, 15 грудня 2013].

Лапки, вживаючись у випадку ситуативної апелюватизації оніма, є індикатором деонімізації далеко не завжди. Як відомо, в лапки облігаторно беруться певні види онімів – ергоніми, що є індивідуальними назвами, порейоніми (зокрема назви пароплавів), ідеоніми (власні назви творів літератури та мистецтва) [6, с. 152]. Крім того, в лапки беруться цитати [6, с. 151, пункт 1 у параграфі 124]. Інші випадки вживання лапок описані досить недиференційовано у 2 пункті того

ж таки 124-го параграфу: „Слова, що їх не вважають за свої, або що наводяться з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні” [6, с. 151]. Тобто лапки можуть бути як індикатором цитатності, так і іронічності чи вживання в нестандартному значенні („незвичайні”). Розмежування причин ужитку лапок у кожному конкретному випадку потребує уваги, а потрактування може бути неоднозначним. Як правило, з деонімізацією назви пов’язані „презирливі” лапки та лапки – сигнали вживання слова в нестандартному значенні. За нашими підрахунками, одним із сигналів деонімізації назви лапки були у 26 випадках (13, 75 %). Очевидно, лапки як індикатор іронічності й водночас нестандартності значення представлені в таких контекстах: <...> *порадьте деяким „цицеронам” читати класичну літературу* [7, 23 жовтня 2014]; *Остання [влада Януковича] поступилася б окремих вимогам повстанців, як наприклад, підписати Угоду з Євросоюзом і відправити у відставку уряд Азарова, але залишити „пишонок”, „захарченків” і усю системну корупцію й згноблення людей в країні* [11, 25 вересня 2014]; <...> *їх відсувають у бік, і з’являються інші лідери. Інколи більші адекватні, які доводять революцію до перемоги. Інколи – „гапони”, які підводять її під розстріл* [11, 20 січня 2014] – при цьому актуалізовано значення „провокатор”. Показниками несхвально-іронічного ставлення й сигналами семантичних зрушень лапки імовірно виступають і в інших ситуаціях: у заголовку *Нові „клименки” і старі „ківалови” знову в строю* [7, 16 травня 2014]; у тексті *За даними наших джерел, росіяни, щонайменше, чотири рази вибудовували свої сили для вторгнення, очікуючи останнього наказу. Але наказ не надходив – оскільки з українського боку на Донбасі не знайшлося „аксьонових”, здатних забезпечити громадську підтримку й надати видимості законності майбутній інтервенції* [7, 4 квітня 2014], де йдеться не про Сергія Аксьонова, що став головою ради міністрів Криму після анексії півострова Росією, а про подібних йому зрадників інтересів України, і лапки, отже, сигналізують про метафоричне вживання назви; у інших ситуаціях: *Але який, власне, інший шлях міг запропонувати нам президент, котрий руками своїх „стрелкових” і „бородаїв” розв’язав війну на чужій території?* (Інна Ведернікова, Між федералізацією та блокадою [7, 21 листопада 2014]; <...> *на початку грудня Дмитро Корчинський, що нині безвісти випарувався, звинувачував*

у провокаціях на Банковій „різних „**порошенків**” (Олег Покальчук, Онтологія провокаторства [7, 31 січня 2014], де семантика назви, взятої в лапки, – „Порошенко і подібні до нього”. Натомість тільки про зміну значення сигналізують лапки у таких контекстах: *Суперечка на тему „Сашико Білий – бандит чи герой?” позбавлена логіки саме через таку постановку питання. <...> Для одних він залишиться таким собі неоднозначним „робін гудом”, попит на яких у непевні часи завжди вищий, ніж на однозначних „нітерпенів”* [7, 28 березня 2014]; <...> *новий законопроект, що відкриватиме дані про те, кому належать всі ці „межигір’я” навколо кожного міста* [11, 25 березня 2014].

Поєднання слів / основи та слова представлене тільки в сполученні з іншими засобами деонімізації (плюралізація, мала літера, подекуди ще й ідентифікатор), не відзначаючись високою продуктивністю – 8 (4, 23 %). Переважають юкстапозити, утворені поєднанням двох слів: *Логіка **колесніченок-олейніків** у цьому питанні зрозуміла – все зло йде з Заходу, і воно підживлюється його грошима* [9, 27 січня 2014]; *Це типу як в Росії коли на Болотній до мікрофона лізли **нсмцови-рижкови*** [10, 25 листопада 2013]; *На боці ж **януковичів-азарових** тільки ті, хто живе по-поняттях* [9, 13 грудня 2013]; *Майдан і його горді люди нарешті з кров’ю вирвали, викинули геть окупаційну владу **януковичів-табачників**, ставлеників Кремля, Москва вирішила помститися тим, що силою захопила частину території України* [9, 1 березня 2014]. Трикомпонентні юкстапозити представлені меншою мірою: <...> *серед бійців механізованої бригади, з якою їздила Сніжана Потапчук, ходять уперті чутки про „договорняки” між сепаратистами, ківською владою та московськими господарями **гірких-бородаїв-губарєвих*** [9, 19 листопада 2014]; *Так було завжди, коли доводилося слухати про якийсь „руській мір” від отця Кирилла Гундяєва або ж із вуст усіляких **затуліних-глазьєвих-корнілових** ет цетера* [9, 1 травня 2014]. Поєднання основи й слова в сполученні з плюралізацією та малою літерою одиничне: <...> *не на жарт полюбили **добкіно-кернеси** тих, кого світова спільнота, за повідомленнями з Європи, номінує вже кандидатами до фігурантів Гаазького військового трибуналу* [9, 4 лютого 2014].

Поодинокі випадки збереження форми однини та написання з великої літери при явній ситуативній апелювативізації оніма шляхом метафори (2, 12 %) формально слід описувати як такі, що в них ін-

дикатором деонімізації виступає контекст: *Кореспондент газети „Коммерсант” Артем Скоропадський засвітився ще й як Цицерон* [9, 5 липня 2013] – „видатний оратор”; Якщо уважно подивитись на цей **Монблан** „довженкіани”, можна побачити кілька виразних тенденцій [7, 12 вересня 2014] – „величезна кількість”. Отже, специфічні синтагматичні зв’язки слова в контексті не у формі класичного диференційного означення так само можуть бути індикатором його донімізації. У випадку ж *Війна докорінно змінює Довженка. Тепер він пригадує все. Всі жертви, принесені Україною Молоху більшовицької модернізації* [7, 12 вересня 2014] написання з великої літери – *Молох* – є, безумовно, помилковим, оскільки маємо явно апелювати *молох* „жорстока сила, що вимагає людських жертв”.

Нарешті, двічі використаний прийом контамінації двох пар різних антропонімів породжує смисли „правитель-тиран” та „демократичний / ліберальний правитель”: <...> *Україна – це дошка, що тріщить, на якій Москва й Вашингтон проводять раунд армрестлінгу. Йосип Віссаріонович Путін хотів цієї сутички і шукав для неї привід. Михайло Сергійович Обама був не проти, але виявився ще не готовим* [7, 13 червня 2014].

Таким чином, набір експліцитних ознак, що виступають сигналами ситуативної апелювативізації онімів, досить різноманітний: вони стосуються графічних особливостей слова (мала літера, лапки), його граматичних особливостей (плюралізація,), словотвірних модифікацій (поєднання слів), а також модифікацій синтагматичних зв’язків слова (наявність диференціатора чи, навпаки, ідентифікатора; контамінація власних назв).

Таблиця 1

**Показники апелювативізації власних назв:
частотність та сполучуваність**

Показники апелювативізації	Абсолютна кількість	%
1	2	3
Множина + мала літера	66	34,92
Означення-диференціатор	26	13,75
Множина + мала літера + означення-ідентифікатор	22	11,64
Множина + мала літера + лапки	14	7,41

Продовження таблиці 1

1	2	3
Множина + мала літера + поєднання слів / основи й слова	7	3,7
Множина + мала літера + означення-диферен- ціатор	7	3,7
Мала літера	6	3,17
Мала літера + означення-ідентифікатор	6	3,17
Множина + означення-ідентифікатор	8	7,25
Множина	5	2,66
Множина + мала літера + означення-ідентифі- катор + лапки	5	2,66
Означення-диференціатор + лапки	5	2,66
Тільки контекст	4	2,11
Множина + мала літера + означення-диферен- ціатор + лапки	2	1,1
Контамінація антропонімів	2	1,1
Означення-ідентифікатор	1	0,52
Означення-диференціатор + мала літера	1	0,52
Множина + мала літера + означення-диференціатор + поєднання слів	1	0,52
Мала літера + лапки	1	0,52
	189	100

Таблиця 2

Показники апелятивізації власних назв: частотність

Показники апелятивізації	Абсолютна кількість	%
Мала літера	130	68,78
Плюралізація	124	65,61
Означення-диференціатор	41	21,69
Означення-ідентифікатор	43	22,75
Лапки	27	14,28
Поєднання слів / основи й слова	8	4,23
Тільки контекст	4	2,12
Контамінація антропонімів	2	1,06

Список використаних джерел та літератури

1. Жайворонок В. В. Велика чи мала? Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Наук. думка, 2004. – 204 с.
2. Карпенко Ю. А. Специфика ономастики / Ю. А. Карпенко // Русская ономастика. Сборник научных трудов / Отв. редактор Ю. А. Карпенко. – Одесса : Изд. ОГУ, 1984. – С. 3–16.
3. Касім Г. Ю., Мінкевич Е. Е. Використання семантичного розвитку власної назви у сучасних ЗМІ // Слов'янський збірник: Зб. наукових праць. – Вип. XVII, ч. 3. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 136–147.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец.: 10.02.01 „Українська мова”. – Київ, 2010. – 20 с.
6. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; Інститут української мови. Стереотипне видання. – К. : Наук. думка, 2000. – 240 с.
7. Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.dt.ua/archives
8. ЛітАкцент, 21 січня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litakcent.com
9. Телекритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telekritika.ua
10. Тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua
11. Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua

Г. Ю. Касим, Э. Э. Минкевич

ЭКСПЛИЦИТНЫЕ ИНДИКАТОРЫ ДЕОНИМИЗАЦИИ ПРОПРИАЛЬНЫХ НАВАНИЙ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье на материале случаев ситуативного (на уровне речи) перехода имен собственных в нарицательные рассмотрены эксплицитные средства, сигнализирующие о деонимизации: плюрализация исходного проприального названия, написание с маленькой буквы, использование дифференциальных определений (отличающих семантически трансформированное слово от исходного онима) и определений-идентификаторов (вводящих семантически трансформированное слово во множество подобных явлений), использование кавычек, слияние слов, контаминация и сочетание этих индикаторов. Актуальность исследования связана с активностью процессов семантических изменений онимов в современных украинских публицистических текстах.

Установлено, какими внешними проявлениями сопровождается семантическая трансформация онимов; выявлена частотность этих эксплицитных признаков и доминирование некоторых из них; установлено, какие формальные признаки могут одновременно использоваться при ситуативной деонимизации проприального названия.

Ключевые слова: ономастика, оним, деонимизация, семантическое развитие слова.

G. Yu. Kasim,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

kasim.family@gmail.com

E. E. Minkevich,

Senior Lecturer of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

movoiznavstvo98@gmail.com

EXPLICIT INDICATORS FOR TRANSITION FROM PROPER NOUNS TO COMMON ONES IN THE PUBLICISTIC TEXT

Summary

This article deals with some cases of situational (at the speech level) transition from proper nouns to common ones and focuses on explicit means that signal the phenomenon. They are: pluralizing the original proper noun, being written with a small letter, using differential definitions (which distinguish a semantically transformed word from a proper name) and identifying definitions (which introduce a semantically transformed word into the class of such phenomena), using inverted commas, fusing and blending words, and combining all these means.

The relevance of the research is closely connected with the active processes of proper noun semantic changes in modern Ukrainian publicistic texts. We identified external manifestations that are generated by the proper noun semantic transformation; determined frequency of these explicit features and the dominance of some of them; traced formal features that can be used simultaneously for the situational transition from proper nouns to common ones.

Key words: onomastics, noun, transition from proper nouns to common ones, semantic development of the word.